

JEWISH ATTITUDES TO DOCTORS AND VISITING THE SICK SOURCES

By Rabbi Dr. Nachum Amsel

*These sources are from the book, "The Encyclopedia of Jewish Values" published by Urim,
or the upcoming books, "The Encyclopedia of Jewish Values: Man to Man" or "The
Encyclopedia of Jewish Values: Man to G-d" to be published in the future.*

1) שמות טו:כו

ויאמר אם-שמוע תשמע לקול ד' אלקיך והישר בעיניו תעשה והאזנת למצותיו ושמרת כל-חקיו כל-המחלה אשר-
שמתו במצרים לא-אשים עליך כי אני ד' רפאך:

2) תהילים מא:ב-ג

אשרי משכיל אל-דל ביום רעה ומלטהו ד': ד' ישמרהו ויחיהו יאשר בארץ ואל-תתנהו בנפש איביו:

3) ברכה #8 של שמונה עשרה

רפאנו ד' ונרפא. הושיענו ונושעה כי תהלתנו אתה. והעלה רפואה שלמה לכל מכותינו. כי אל מלך רופא נאמן ורחמן
אתה. ברוך אתה ד' רופא חולי עמו ישראל.

4) שמות כא:יט, ברכות ס.

אם-יקום והתהלך בחוץ על-משענתו ונקה המכה רק שבתו יתן ורפא ורפא:
"ורפא ירפא" מכאן שניתנה רשות לרופא לרפאות.

5) חובות הלבבות, שער רביעי, פרק ד

...וכן נאמר בענין הבריאות והחולי, כי על האדם לבטוח בבורא בזה ולהשתדל בהתמדת הבריאות בסיבות אשר
מטבען זה, ולדחות המדוה במה שנהגו לדחותו, כמו שציוה הבורא, יתעלה (שמות כא יט): ורפא ירפא, מבלי שיבטח
על סיבות הבריאות והחולי, שהן מועילות או מזיקות אלא ברשות הבורא. וכאשר יבטח בבורא, ירפאהו מחלו
בסיבה ובלתו סיבה, כמו שנאמר (תהלים קז כ): ישלח דברו וירפאם.

6) פירוש רמב"ן על ויקרא כו:יא

...והכלל כי בהיות ישראל שלמים והם רבים, לא יתנהג ענינם בטבע כלל, לא בגופם, ולא בארצם, לא בכללם, ולא
ביחיד מהם, כי יברך השם לחמם ומימם, ויסיר מחלה מקרבם, עד שלא יצטרכו לרופא ולהשתמר בדרך מדרכי
הרפואות כלל, כמו שאמר (שמות טו כו) כי אני ה' רפאך. וכן היו הצדיקים עושים בזמן הנבואה, גם כי יקום עון
שיחלו לא ידרשו ברופאים רק בנביאים, כענין חזקיהו בחלותו...
...אבל הדורש השם בנביא לא ידרוש ברופאים... וזו היא כונתם באמרם (שם) ורפא ירפא מכאן שנתנה רשות לרופא
לרפאות, לא אמרו שנתנה רשות לחולה להתרפאות, אלא כיון שחלה החולה ובא להתרפאות כי נהג ברפואות והוא
לא היה מעדת השם שחלקם בחיים, אין לרופא לאסור עצמו מרפואתו, לא מפני חשש שמא ימות בידו, אחרי שהוא
בקי במלאכה ההיא, ולא בעבור שיאמר כי השם לבדו הוא רופא כל בשר, שכבר נהגו ועל כן האנשים הנצים שהכו זה
את זה באבן או באגרוף (שמות כא יח) יש על המכה תשלומי הרפואה, כי התורה לא תסמוך דיניה על הנסים, כאשר
אמרה (דברים טו יא) כי לא יחדל אביון מקרב הארץ, מדעתו שכן יהיה אבל ברצות השם דרכי איש אין לו עסק
ברופאים:

7) ט"ז על שולחן ערוך, יורה דעה שלו ס"ק א

...ונראה דהכי הוא כוונת הענין זה דרפואה האמיתית היא ע"פ בקשת רחמים דמשמיה יש לו רפואה כמ"ש מחצתי
ואני ארפא אלא שאין האדם זוכה לכך אלא צריך לעשות רפואה על פי טבע העולם והוא יתברך הסכים על זה ונתן
הרפואה ע"י טבע הרפואות וזהו נתינת רשות של הקדוש ב"ה וכיון שכבר בא האדם לידי כך יש חיוב על הרופא
לעשות רפואתו...

8) שו"ץ צניץ אליעזר יא:מא, ס"ק ג

והפתרון להבנת דברי הרמב"ן עה"ת הוא לדעתי כפי שכתבתי לבאר בספרי רמת רחל סי' ב' דדברי הרמב"ן נאמרים
ביסוד עיקרי הדברים בשרשן בזמן שאין שום גורמים חיצוניים מפריעים אבל מכיון שלפי מציאות הדברים דכמעט
רובא דרובא דבני אדם אינם זכאים לכך שתבוא רפואתם ע"י נס מן השמים והתורה בעצמה לא תסמוך דיני על
הנסים, כפי שכותב הרמב"ן בעצמו בסוף דבריו שם א"כ שוב כלול נתינת הרשות גם לחולה...

9 פירושי אבן עזרא ורבינו בחיי על שמות כא: יט

ורפא ירפא - לאות שנתן רשות לרופאים לרפא המכות והפצעים שיראו בחוץ. רק כל חלי שהוא בפנים בגוף ביד השם לרפאתו.

...ומה שאמרו חז"ל (בבא קמא פה.) ורפא ירפא מכאן שניתנה רשות לרופא לרפאות לא אמרו אלא במכה שבחוץ שהכתוב מדבר בה אבל חולי מבפנים אין זה תלוי ביד הרופא אלא ביד הרופא כל בשר אשר בידו נפש כל חי :

10 תוספות על בבא קמא פה. ד"ה "שניתנה"

שניתנה רשות לרופא לרפאות - וא"ת והא מרפא לחודיה שמעינן ליה וי"ל דה"א ה"מ מכה בידי אדם אבל חולי הבא בידי שמים כשמרפא נראה כסותר גזירת המלך קמ"ל דשרי :

11 פירושי עקידת יצחק, וישלח שער כו

...ומכל זה דחייה עצומה למה שכתב הרמב"ן ז"ל, שאם נתנה רשות לרופא לרפאת דכתיב (שמות כא) ורפא ירפא, שלא נתנה רשות לחולה לקבל רפאותו, אלא שיקוה אל ה', השם מחלה בקרבו, כי הוא יהיה רופא כשיושלם עונו וכו', כמו שכתב שם פרשת אם בחקותי, כי מי ישמע אליו כל הדבר הזה, והלא כל אדם חייב להראות עצמו מהבינונים, אשר השתדלותם תועיל להם... וראייתו מאומרו (דברי הימים ב טז) וגם בחליו לא דרש את ה' כי ברופאים, אינה ראייה, שכבר אמרנו שאין לאדם לסמוך על השתדלותו בלי בקשת רחמי שמים, והראוי ומחוייב להקדים הבקשה והדרישה מאליו, וכמוהו בשאול וימת שאול במעלו וכו', וגם לשאול באוב לדרוש ולא דרש בה' וימיתו (שם א ו) כמו שכתב בפרשת קדושים תהיו, ולזה אין לפקפק כי אשר כתבנו הוא הראוי והנכון לנהוג בו :

12 שו"ת אגרות משה, אורח חיים ג:צ

הא דדרשת ר' ישמעאל שניתן רשות לרופא לרפאות הוא דוקא מדתנא ביה קרא ורפא ירפא דמה שלא שמעינן מרפא לחודיה דה"א ה"מ מכה דבידי אדם אבל חולי הבא ביד"ש כשמרפא נראה כסותר גזירת המלך קמ"ל דשרי, וא"כ אפשר שמה שהתורה התירה וגם חייבה לרפא אינו משום דקמ"ל דלא הוי כסותר גזירת המלך, מטעם דאמרינן גזירת המלך היתה רק שיחלה עד שימצאו את הרופא והרפואה שיצטרך ושיהיה לו פחד שמא לא יתרפא ואם עולה הרפואה להוצאת ממון הוא גם להפסידו בממון יחד עם צער הגוף, אלא שאף שהוא בעצם כסותר גזירת המלך התירה תורה לרפאותו וגם חייבה, וכמו שמוותר וגם חייבין להתפלל לבטל גזירת המלך כדמצינו בכל התפלות שבקראי, ואף במקום שלא גילה השי"ת דעתו שיתפלל אף בלשון הניחה לי, כמו כן התירה תורה לרפאות בכל מיני סמים לבטל גזירתו.

13 ויקרא יט: טז, דברים כב:ב

לא-תלך רכיל בעמך לא תעמד על-דם רעך אָנִי ד' :

ואם-לא קרוב אחיך אֶלֶיךָ וְלֹא יִדְעֶתָ וְאֶסְפְּתוּ אֶל-תּוֹךְ בֵּיתְךָ וְהָיָה עִמָּךְ עַד דָּרַשׁ אַחִיךָ אֹתוֹ וְהִשְׁבַּתוּ לוֹ :

14 שולחן ערוך, חושן משפט תכז:א

הרואה את חברו טובע בים או ליסטים באין עליו או חיה רעה באה עליו, ויכול להצילו הוא בעצמו או שישכור אחרים להציל ולא הציל, או ששמע עכו"ם או מוסרים מחשבים עליו רעה או טומנים לו פח ולא גילה אוזן חברו והודיעו, או שידע בעכו"ם או באנס שהוא בא על חברו ויכול לפייסו בגלל חברו ולהסיר מה שבלבו ולא פייסו וכיוצא בדברים אלו, עובר על "לא תעמוד על דם רעך".

15 רמב"ם, פירוש המשניות, נדרים ד:ד

רוצה לומר חיוב הרופא מן התורה לרפאות חולי ישראל, וזה נכלל בפירוש מה שאמר הפסוק (דברים כב), והשבותו לו, לרפאות את גופו שהוא כשרואה אתו מסוכן ויכול להצילו או בגופו או בממונו או בחכמתו :

16 שולחן ערוך, יורה דעה שלו:א

א נתנה התורה רשות לרופא לרפאות ומצוה היא ובכלל פיקוח נפש הוא ואם מונע עצמו הרי זה שופך דמים.

17 ט"ז על שולחן ערוך, יורה דעה שלו ס"ק א

נתנה תורה רשות כו' ומצוה היא כו'. קשה כיון דבאמת מצוה היא למה קרי לה תחלה רשות ונראה דהכי הוא כוונת הענין זה דרפואה האמיתית היא ע"פ בקשת רחמים דמשמיה יש לו רפואה כמ"ש מחצתי ואני ארפא אלא שאין האדם זוכה לכך אלא צריך לעשות רפואה על פי טבע העולם והוא יתברך הסכים על זה ונתן הרפואה ע"י טבע הרפואות וזהו נתינת רשות של הקדוש ב"ה וכיון שכבר בא האדם לידי כך יש חיוב על הרופא לעשות רפואתו...

18 שולחן ערוך, יורה דעה שלו:א-ב

א ... ומיהו לא יתעסק ברפואה אא"כ הוא בקי ולא יהא שם גדול ממנו שאם לא כן הרי זה שופך דמים ואם ריפא שלא ברשות בית דין חייב בתשלומין אפי' אם הוא בקי ואם ריפא ברשות ב"ד וטעה והזיק פטור מדיני אדם וחייב דיני שמים ואם המית ונדע לו ששגג גולה על ידו :

ב הרופא אסור ליטול שכר החכמה והלימוד אבל שכר הטורח והבטלה מותר :

19) שולחן ערוך, אורח חיים שא:כו
נאמן לומר הרופא על עצמו שהוא מומחה:

20) רמב"ם, הלכות חובל ומזיק ב:ית, שולחן ערוך, חושן משפט תכ:כא
אמר לו המזיק אני ארפא אותך או יש לי רופא שמרפא בחנם, אין שומעין לו אלא מביא רופא אומן ומרפאו בשכר.

21) משנה קידושין ד:יד
טוב שברופאים לגיהנם.

22) משנה סנהדרין ד:ה
שכל המאבד נפש אחת מישראל, מעלה עליו הכתוב כאלו אבד עולם מלא. וכל המקים נפש אחת מישראל, מעלה עליו הכתוב כאלו קים עולם מלא.

23) פירושי רש"י ותוספות יופ טוב על משנה קידושין ד:יד
טוב שברופאים לגיהנם - אינו ירא מן החולי ומאכלו מאכל בריאים ואינו משבר לבו למקום ופעמים שהורג נפשות ויש בידו לרפאות העני ואינו מרפא.

24) פירוש רבינו ניסים על משנה קידושין ד:יד
טוב שברופאים לגיהנם הם אותם שאינן משגיחין ומעיינין ברפואתם ורופאים בפשיעה.

25) פירוש בניהו בן יהודע על משנה קידושין ד:יד
טוב שברופאים לגיהנם. נ"ל בס"ד, הרופא שאינו פקח ומומחה לא יסמוך על דעתו לתת סמים חריפים ותקיפים אלא יתן סמים קלים פשוטים, אשר אם לא יועילו ודאי לא יזיקו, ואם כן אין תקלה יוצאה מסיבתו, ואם יכבד חליו של חולה מאיליו יכבד, ולא יגיע לו נזק מן הסמים שנותן לו לשתות, אבל רופא שהוא בקי ומומחה סומך על דעתו, ונותן סמים חריפים ותקיפים לעשות בהם מלחמה עם החולי של החולה לגרשו בעל כרחו, ולפעמים ישגה לתת סם שיעור יותר ממה שצריך לחולה לפי מזגו וכוחו, ומחמת חריפות ותוקף הסם יזיק לו, ועוד לפעמים ישגה בעיקר החולי, ויתן סמים דלא שייכי לאותו החולי של החולה, ואז יזיק הסם אליו, ויהיה סיבה למיתתו בר מינן, ולזה אמר טוב שברופאים קרוב הוא לירד לגיהנם, בעבור שפיכות דמים של החולים, אשר תסובב על ידו:

26) שולחן ערוך, חושן משפט תכז:י'
כל העובר על דברים אלו וכיוצא בהם, ואמר הריני מסכן בעצמי ומה לאחריים עלי בכך או איני מקפיד בכך מכין אותו מכת מרדות, והנזהר מהם עליו תבא ברכת טוב.

27) יומא פג:
דתניא: מי שנשכו נחש קורין לו רופא ממקום למקום...

28) עבודה זרה כח:
אמר רב זוטרא בר טוביה אמר רב: עין שמרדה מותר לכוחלה בשבת.

29) בבא מציעא פה:
שמואל ירחינאה אסייה דרבי הוה, חלש רבי בעיניה. אמר ליה: אימלי לך סמא. אמר ליה: לא יכילנא. אשטר לך משטר? [אמר ליה]: לא יכילנא. הוה מותיב ליה בגובתא דסמני תותי בי סדייה, ואיתסי.

30) סנהדרין יז:
כל עיר שאין בה עשרה דברים הללו אין תלמיד חכם רשאי לדור בתוכה: בית דין מכין ועונשין, וקופה של צדקה נגבית בשנים ומתחלקת בשלשה, ובית הכנסת, ובית המרחץ, ובית הכסא, רופא, ואומן, ולבלר, (וטבח), ומלמד תינוקות.

31) רמב"ם, הלכות דעות ד:כג
כל עיר שאין בה עשרה דברים האלו אין תלמיד חכם רשאי לדור בתוכה, ואלו הן: רופא, ואומן, ובית המרחץ, ובית הכסא, ומים מצויין כגון נהר ומעיין, ובית הכנסת, ומלמד תינוקות, ולבלר, וגבאי צדקה, ובית דין מכים וחובשים.

32) רמב"ם, הלכות דעות ג:
המנהיג עצמו על פי הרפואה, אם שם על לבו שיהיה כל גופו ואבריו שלמים בלבד ושיהיו לו בנים עושין מלאכתו ועמלין לצורכו אין זו דרך טובה, אלא ישים על לבו שיהא גופו שלם וחזק כדי שתהיה נפשו ישרה לדעת את ה', שאי אפשר שיבין וישתכל בחכמות והוא רעב וחולה או אחד מאיבריו כואב... ולא יוכל לעבוד את ה' והוא חולה...

33 שולחן ערוך, חושן משפט תכ: כא

אמר הנחבל תן לי שכר הרופא ואני ארפא את עצמי, יכול החובל לומר לו שמא לא תרפא עצמך יפה ויקראו אותי מזיק לעולם.

34 שו"ץ ציץ אליעזר יא: מא, ס"ק ג

...ועוד יותר מזה דמצוה וחיוב נמי איכא בדבר כיון דלפי מעשה האדם חיותו תלוי בכך או מכיון שבני האדם התחילו להתרפאות שוב הניחם כבר ד' על הטבעים כדברי הרמב"ן שם, ומכיון שכן שוב מצוה כבר איכא להתרפאות משום סכנה יעו"ש.

35 ברכות י'.

כך מקובלני מבית אבי אבא אפילו חרב חדה מונחת על צוארו של אדם אל ימנע עצמו מן הרחמים.

36 בראשית כ: ו-ז

ויאמר אליו האלקים בחלם גם אנכי ידעתי כי בתם-לבבך עשית זאת ואחשך גם-אנכי אותך מחטו-לי על-כן לא-נתתיך לנגע אלקי: ועתה השב אשת-האיש כי-נביא הוא ויתפלל בעדך ורחיב ואם-אינך משיב דע כי-מות תמות אתה וכל-אשר-לך:

37 שמואל ב' יב: טו-טז

ויילך נתן אל-ביתו ונגף ד' את-הילד אשר ילדה אשת-אוריה לךוד ויאנש: ויבקש דוד את-האלקים בעד הנער וינצם דוד צום ובא וכן ושכב ארצה:

38 מלכים ב' ד: לב-לג

ויבא אלישע הנביטה והנה הנער מת משכב על-מטתו: ויבא ויסגר הדלת בעד שניהם ויתפלל אל-ד':

39 דברי הימים ב' לב: כד

בנימים ההם חלה יחזקיהו עד-למות ויתפלל אל-ד' ויאמר לו ומופת נתן לו:

40 שבת לב.

אמר רב יצחק בריה דרב יהודה: לעולם יבקש אדם רחמים שלא יחלה, שאם יחלה אומרים לו: הבא זכות והפטר. ... אדם יוצא לשוק יהי דומה בעיניו כמי שנמסר לסרדיוט, חש בראשו יהי דומה בעיניו כמי שנתנוהו בקולר, עלה למטה ונפל יהי דומה בעיניו כמו שהעלוהו לגרדום לידון שכל העולה לגרדום לידון, אם יש לו פרקליטין גדולים ניצול, ואם לאו אינו ניצול. ואלו הן פרקליטין של אדם תשובה ומעשים טובים. ואפילו תשע מאות ותשעים ותשעה מלמדים עליו חובה, ואחד מלמד עליו זכות ניצול, שנאמר (איוב לג) אם יש עליו מלאך מליץ אחד מני אלף להגיד לאדם ישרו ויחננו ויאמר פדעהו מרדת שחת וגו.

41 עירובין כט:

ומעשה ברבי חנינא שאכל חצי בצל וחצי נחש שבו, וחלה ונטה למות, ובקשו חביריו רחמים עליו וחיה, מפני שהשעה צריכה לו.

42 ברכות לב:

אמר רבי אלעזר: גדולה תפלה יותר ממעשים טובים. שאין לך גדול במעשים טובים יותר ממשה רבינו, אף על פי כן לא נענה אלא בתפלה, שנאמר: (דברים ג') אל תוסף דבר אלי, וסמיד ליה, עלה ראש הפסגה.

43 ברכות לד:

אמרו עליו על רבי חנינא בן דוסא, שהיה מתפלל על החולים ואומר, זה חי וזה מת. אמרו לו: מנין אתה יודע? אמר להם: אם שגורה תפלתי בפי יודע אני שהוא מקובל, ואם לאו יודע אני שהוא מטורף.

44 רמב"ם, הלכות אבל יד:

הנכנס לבקר את החולה לא ישב לא על גבי מטה ולא על גבי כסא, ולא על גבי ספסל, ולא על גבי מקום גבוה, ולא למעלה ממראשותיו, אלא מתעטף ויושב למטה ממראשותיו ומבקש עליו רחמים ויוצא.

45 רמ"א שולחן ערוך, יורה דעה שלה: ד

...וכל שביקר ולא ביקש עליו רחמים לא קיים המצוה.

46 שו"ת אגרות משה, יורה דעה ד: נא

...וגם הא עיקר מצוות בקור חולים הוא כדי שיתפלל כשרואהו שהשי"ת ישלח לו רפואה, ... ומפורש בנדרים דף מ' ע"א, כי אתא ר' דימי אמר כל המבקר את החולה גורם לו שיחיה, ופי' בגמ' שהוא בזה שמבקש עליו רחמים שיחיה... וכל שביקר ולא ביקש עליו רחמים לא קיים המצוה... וכ"ש כשהוא חכם, שאיתא בב"ב דף קט"ז ע"א, דרש ר' פנחס בן חמא כל שיש לו חולה בתוך ביתו ילך אצל חכם ויבקש עליו רחמים, ודריש זה מקרא דכתיב (משלי

ט"ז י"א) חמת מלך מלאכי מות ואיש חכם יכפרנה, שקאי על מי שבאה צער מחמת מלך - הקדוש ברוך הוא, אף שהוא באופן גדול כהא דמלאכי מות - היינו חולה שנוטה למות, מועילה תפילת חכם...

47) בראשית א: כז

וַיְבָרֵא אֱלֹקִים אֶת-הָאָדָם בְּצַלְמוֹ בְּצַלְם אֱלֹקִים בָּרָא אֹתוֹ זָכָר וּנְקֵבָה בָּרָא אֹתָם :

48) דברים כח: ט

יְקִימָךְ ד' לֹא לְעַם קְדוֹשׁ פְּאֶשֶׁר נִשְׁבַּע-לָךְ פִּי תִשְׁמֹר אֶת-מִצְוֹת ד' אֱלֹקֶיךָ וְהִלַּכְתָּ בְּדַרְכָיו :

49) דברים יג: ה

אֲחֵרֵי ד' אֱלֹקֵיכֶם תִּלְכּוּ וְאֹתוֹ תִירָאוּ וְאֶת-מִצְוֹתָיו תִּשְׁמְרוּ וּבְקִלּוֹ תִשְׁמְעוּ וְאֹתוֹ תַעֲבֹדוּ וְבוֹ תִדְבְּקוּן :

50) סוטה יז

ואמר רבי חמא ברבי חנינא, מאי דכתיב: (דברים יג) אחרי ה' אלקיכם תלכו? וכי אפשר לו לאדם להלך אחר שכינה? והלא כבר נאמר: (דברים ד) כי ה' אלהיך אש אוכלה הוא אלא להלך אחר מדותיו של הקב"ה, מה הוא מלביש ערומים, דכתיב: (בראשית ג) ויעש ה' אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם, אף אתה הלבש ערומים הקב"ה ביקר חולים, דכתיב: (בראשית יח) וירא אליו ה' באלוני ממרא, אף אתה בקר חולים.

51) בבא מציעא ל:

דתני רב יוסף: (שמות יח) והודעת להם זה בית חייהם, את הדרך זו גמילות חסדים, (אשר) ילכו זה ביקור חולים, בה זו קבורה, ואת המעשה זה הדין, אשר יעשון זו לפני משורת הדין.

52) מכילתא דרבי ישמעאל, מסכתא דעמלק ב

והודעת להם את הדרך - זו תלמוד תורה. ואת המעשה אשר יעשון זה מעשה הטוב דברי ר' יהושע ר' אליעזר המודעי אומר והודעת להם הודע להם בית חייהם. את הדרך זו בקור חולים... "והודעת להם" זה בית חייהם, "את הדרך" זו גמילות חסדים, "(אשר) ילכו" זה ביקור חולים...

53) נדרים לט:

אמר ריש לקיש: רמז לביקור חולין מן התורה מניין? שנאמר: (במדבר טז) אם כמות כל האדם ימותון אלה ופקודת כל אדם וגו'. מאי משמע? אמר רבא: אם כמות כל האדם ימותון אלה, שהן חולים ומוטלים בעריסתן ובני אדם מבקרים אותן, מה הבריות אומרים? לא ה' שלחני לזה. דרש רבא: (במדבר טז) אם בריאה יברא ה' אם בריאה גיהנם מוטב תהיה, אם לאו יברא ה'.

54) אבות דרבי נתן ל: א

הוא היה אומר תנחומי אבלים וביקור חולים וגמ"ח מביאין טובה לעולם.

55) ספר מצוות גדולות, מצות עשה ח

מצות עשה ללכת בדרכיו הטובים והישרים שנאמר והלכת בדרכיו ואומר אחרי ה' אלקיכם תלכו ומפרש בפ"ק דסוטה (יד, א) אחרי מדותיו תלכו מה הוא מלביש ערומים שנאמר (בראשית ג, כא) ויעש ה' לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם, ומבקר חולים שנאמר (בראשית יח, א) וירא אליו ה' באלני ממרא.

56) רמב"ם, ספר המצוות, שורש א, ב

וכן מאה ברכות בכל יום ונחום אבלים וביקור חולים וקבורת מתים והלבשת ערומים וחשוב תקופות ושמנה עשר ימים לגמור בהן את ההלל והשתכל ממי שישמע לשונם נאמרו לו למשה בסיני.

57) רמב"ם, הלכות אבל יד: א

מצות עשה של דבריהם לבקר חולים... ואלו הן גמילות חסדים שבגופו שאין להם שיעור, אע"פ שכל מצות אלו מדבריהם הרי הן בכלל ואהבת לרעך כמוך, כל הדברים שאתה רוצה שיעשו אותם לך אחרים, עשה אתה אותן לאחיד בתורה ובמצות.

58) טור, יורה דעה שלה

א"ר יצחק בריה דרב יהודה לעולם יבקש אדם שלא יחלה שאם חלה אומרים לו הבא זכות ותפטר וכיון שחלה האדם מצוה על כל אדם לבקרו שכן מצונו בהקב"ה שמבקר חולים כמו שדרשו בפסוק וירא אליו ה' באלוני ממרא מלמד שבא אליו לבקר החולה וסמכוה אקרא והודעת להם את הדרך ילכו בה ומצוה גדולה היא לבקר שמתוך כך יבקש עליו רחמים ונמצא כאילו מחיה אותו.

59 נדרים מ.

אמר רב: כל המבקר את החולה ניצול מדינה של גיהנם... ואם ביקר מה שכרו? מה שכרו? כדאמר: ניצול מדינה של גיהנם אלא מה שכרו בעוה"ז? (תהלים מא) די ישמרהו ויחייהו ואושר בארץ ואל תתנהו בנפש אויביו, יי ישמרהו מיצר הרע, ויחייהו מן היסורין, ואושר בארץ שיהו הכל מתכבדין בו, ואל תתנהו בנפש אויביו שיזדמנו לו ריעים כנעמן שריפו את צרעתו, ואל יזדמנו לו ריעים כרחבעם שחילקו את מלכותו.

60 שבת קכז. (ובסידור בברכות שחרית)

אמר רב יהודה בר שילא אמר רבי אסי אמר רבי יוחנן: ששה דברים אדם אוכל פירותיהן בעולם הזה, והקרן קיימת לו לעולם הבא. ואלו הן: הכנסת אורחין, וביקור חולים, ועיון תפלה, והשכמת בית המדרש, והמגדל בניו לתלמוד תורה, והדן את חברו לכף זכות.

61 בבא מציעא ל:

... לא נצרכה אלא לבן גילו. דאמר מר: בן גילו נוטל אחד מששים בחליו.

62 נדרים לט:

תניא: ביקור חולים אין לה שיעור. מאי אין לה שיעור? סבר רב יוסף למימר: אין שיעור למתן שכרה, אמר ליה אבבי: וכל מצות מי יש שיעור למתן שכר? והא תנן: הוי זהיר במצוה קלה כבחמורה, שאין אתה יודע מתן שכר של מצות אלא אמר אבבי: אפי' גדול אצל קטן. רבא אמר: אפי' מאה פעמים ביום. אמר רבי אחא בר חנינא: כל המבקר חולה נוטל אחד מששים בצערו. אמרי ליה: אם כן, ליעלון שיתין ולוקמוה אמר ליה: כעישוריייתא דבי רבי, ובבן גילו דתניא, רבי אומר: בת הניזונית מנכסי אחין נוטלת עישור נכסים, אמרו לו לרבי: לדבריך, מי שיש לו עשר בנות ובן, אין לו לבן במקום בנות כלום אמר להן: ראשונה נוטלת עישור נכסים, שניה במה ששיירה, שלישית במה ששיירה, וחוזרות וחולקות בשוה.

See also *Shevet Yehuda 335:2, Chasam Sofer Meseches Nedarim 39b.*

Impact of Emotional Reactions on Patients' Recovery from Physical Illness: Implications for the Medical Social Workers," J. K. Mojinyinola, Department of Social Work, Faculty of Education, University of Ibadan, Ibadan, Nigeria

The study examined the impact of emotional reactions on recovery of patients from physical illness. The study was carried out among ill patients in six selected government-owned hospitals in Oyo State, Nigeria. A single Reactions and Recovery Assessment Questionnaire (ERARAQ) was questionnaire tagged "Emotional Reactions and Recovery Assessment Questionnaire (ERARAQ) was developed and used for the study. Two hypotheses were formulated and tested; using analysis of variance (ANOVA). The hypotheses were tested at 0.05 level of significance. The study established that happiness has significant impact on recovery from physical illness ($F = 11.589, df = 1/146, p < .05$). It also established that anxiety and depression have significant impact on recovery from physical illness ($F = 3.796, df = 1/146, p < .05$). These findings have many useful implications for the medical workers in Nigeria and in other parts of the world. Hence, it was recommended that the social workers to give adequate attentions to the psycho-social needs of the patients. medical social workers have patients to overcome their financial, emotional, social and They have to assist the poor and helpless material problems in order to experience rapid recovery.

Joint Commission on Quality and Safety, Volume 9, no. 12 (December 2003). "Addressing Patients' Emotional and Spiritual Needs", Paul Alexander Clark, M.P.A., Maxwell Drain, M.A., Mary P. Malone, M.S., J.D

Background: A comprehensive, systematic literature review and original research were conducted to ascertain whether patients' emotional and spiritual needs are important, whether hospitals are effective in addressing these needs, and what strategies should guide improvement. **Methods:** The literature review was conducted in August 2002. Patient satisfaction data were derived from the Press Ganey Associates' 2001 National Inpatient Database; survey data were collected from 1,732,562 patients between January 2001 and December 2001. **Results:** Data analysis revealed a strong relationship between the "degree to which staff addressed emotional/spiritual needs" and overall patient satisfaction. Three measures most highly correlated with this measure of emotional/spiritual care were (1) staff response to concerns/complaints, (2) staff effort to include patients in decisions

about treatment, and (3) staff sensitivity to the inconvenience that health problems and hospitalization can cause.

64 נדרים מ.

בתלמיד אחד מתלמידי ר' עקיבא שחלה, לא נכנסו חכמים לבקרו, ונכנס ר' עקיבא לבקרו, ובשביל שכיבדו וריבצו לפניו חיה, א"ל: רבי, החייתני? יצא ר' עקיבא ודרש: כל מי שאין מבקר חולים כאילו שופך דמים. כי אתא רב דימי אמר: כל המבקר את החולה גורם לו שיחיה, וכל שאינו מבקר את החולה גורם לו שימות.

65 מדרש שוחר טוב תהילים מא

א"ר הקפר מי שהוא מבקר את החולה מתיש ממנו אחד משישים מחוליו ומי שאינו מבקר מוסיף אחד משישים לחלו.

66 רמב"ם, הלכות אבל יד:

בקר חולים מצוה על הכל, אפילו גדול מבקר את הקטן, ומבקרין הרבה פעמים ביום, וכל המוסיף משובח ובלבד שלא יטריח, וכל המבקר את החולה כאילו נטל חלק מחליו והקל מעליו, וכל שאינו מבקר כאילו שופך דמים.

67 נדרים מא., רמב"ם, הלכות אבל יד:ה, טור ושולחן ערוך יורה דעה שלה:ח

...ואין מבקרין לא חולי מעיים ולא חולי העין, ולא מחושי הראש, מפני שהבקר קשה להן.

68 ערוך השולחן, יורה דעה שלה:ג

עיקר מצות ביקור חולים הוא לעיין בצרכי החולה ולעשות לו מה שצריך...

69 מועד קטן נו:, רמב"ם, הלכות אבל ח:ד

וחולה שמת לו מת אין מקרעין לו ולא מודיעין לו שלא תטרף עליו דעתו.

70 ערוך השולחן, יורה דעה שלה:ד

יש לזיזו בביקור חולים שלא יהיה המבקר למשא על החולה דלפעמים יש שקשה עליו הדיבור ומפני כבוד המבקר מוכרח לדבר וגם יש שצריך לצרכיו והוא בוש לומר לו ולכן צריך להיות זהיר וחכם ומבין בזה ומטעם זה אמרו חז"ל [שם מ"א א] אין מבקרין לא לחולי מעיים ולא לחולי העין ולא לחולי הראש דהדיבור קשה להן וחולי מעיים משום שמא יבוש לומר שצריך לצרכיו וכיצד יעשו נכנסים בבית החיצון לא בהחדר שהחולה שוכב שם ושואלים ודורשים מבני הבית אולי צריך דבר מה ושומעין צערו ומבקשים רחמים ומתפללים עליו:

71 רמב"ם, הלכות אבל יד:ו, שולחן ערוך, יורה דעה שלה:ג

הנכנס לבקר את החולה לא ישב לא על גבי מטה ולא על גבי כסא, ולא על גבי ספסל, ולא על גבי מקום גבוה, ולא למעלה ממראשותיו, אלא מתעטף ויושב למטה ממראשותיו ומבקש עליו רחמים ויוצא. המבקר את החולה לא ישב ע"ג מטה ולא ע"ג כסא ולא ע"ג ספסל אלא מתעטף ויושב לפניו שהשכינה למעלה מראשותיו: הגה ודוקא כשהחולה שוכב על הארץ דהיושב גבוה ממנו אבל כשוכב על המטה מותר לישב על כסא וספסל (ב"י בשם הר"ן והגהות מיימוני ותוס' והג"א) וכן נוהגין:

72 רמב"ם, הלכות אבל יד:ד-ה, שולחן ערוך, יורה דעה שלה

בקר חולים מצוה על הכל, אפילו גדול מבקר את הקטן, ומבקרין הרבה פעמים ביום, וכל המוסיף משובח ובלבד שלא יטריח, וכל המבקר את החולה כאילו נטל חלק מחליו והקל מעליו, וכל שאינו מבקר כאילו שופך דמים.

אין מבקרין את החולה אלא מיום שלישי והלאה, ואם קפץ עליו החולי והכביד מבקרין אותו מיד, ואין מבקרין את החולה לא בשלש שעות ראשונות ביום, ולא בשלש אחרונות, מפני שהן מתעסקין בצרכי החולה, ואין מבקרין לא חולי מעיים ולא חולי העין, ולא מחושי הראש, מפני שהבקר קשה להן.

א מצוה לבקר חולים הקרובים והחברים נכנסים מיד והרחוקים אחר ג' ימים ואם קפץ עליו החולי אלו ואלו נכנסים מיד. (טור בקיצור מס' ת"ה להרמב"ן):

ב אפי' הגדול ילך לבקר הקטן ואפילו כמה פעמים ביום ואפילו בן גילו וכל המוסיף ה"ז משובח ובלבד שלא יטריח לו: הגה י"א דשונא יכול לילך לבקר חולה (מהרי"ל קצ"ז) ולא נראה לי אלא לא יבקר חולה ולא ינחם אבל שהוא שונאו שלא יחשב ששמח לאידו ואינו לו אלא צער. כן נראה לי (ש"ס פ' כ"ג):

ד אין מבקרין החולה בג' שעות ראשונות של יום מפני שכל חולה מיקל עליו חלו בבקר ולא יחוש לבקש עליו רחמים ולא בג' שעות אחרונות של יום שאז מכביד עליו חלו ויטיאש מלבקש עליו רחמים (וכל שביקר ולא ביקש עליו רחמים לא קיים המצוה) (ב"י בשם הרמב"ן):

73 רמב"ם, הלכות אבל ח:ד, יד:יב, שולחן ערוך, יורה דעה שלה:ט

וכן יראה לי שנוהגין עם גרי תושב בדרך ארץ וגמילות חסדים כישראל, שהרי אנו מצווין להחיותו שנאמר לגר אשר בשעריך תתננה ואכלה, וזה שאמרו חכמים אין כופלין להן שלום בעכו"ם לא בגר תושב, אפילו העכו"ם צוו חכמים

לבקר חוליהם, ולקבור מתייהם עם מתי ישראל, ולפרנס ענייהם בכלל עניי ישראל, מפני דרכי שלום, הרי נאמר טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו, ונאמר דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום. קוברין מתי עכו"ם ומנחמין אביליהם ומבקרין חוליהם מפני דרכי שלום:

מבקרין חולי עובדי כוכבים מפני דרכי שלום:

74) שולחן ערוך, יורה דעה שלה: ה-ו

כשמבקש עליו רחמים אם מבקש לפניו יכול לבקש בכל לשון שירצה ואם מבקש שלא בפניו לא יבקש אלא בלשון הקדש: יכלול אותו בתוך חולי ישראל שיאמר המקום ירחם עליך בתוך חולי ישראל ובשבת אומר שבת היא מלזעוק ורפואה קרובה לבא:

75) שו"ת אגרות משה, יורה דעה א: רכג

ובדבר בק"ח על ידי שאלה בטעלעפאן... הנה פשוט לע"ד שאף שמקיים מצוה דבק"ח אבל אינו שייך לומר שיצא י"ח כיון שחסר בבקור זה ענינים האחרים שיש בבק"ח. ורק יצא מזה שאם א"א לו לקיים בהליכה לשם לא נפטר לגמרי אלא צריך לבקרו במה שאפשר לו לכה"פ ענין אחד או שנים שהוא גם ע"י הטעלעפאן... ומה שהביא כתר"ה מס' העיקרים בטעם שמשה לא שבר את הלוחות תיכף כשאמר לו ה' שעשו את העגל שהוא משום דראיה מעוררת יותר....

76) שו"ת יחווה דעת ג: פג

שאלה: האם יוצאים ידי חובת מצות ביקור חולים על ידי ששואל בשלום החולה דרך הטלפון, ומברך אותו בברכת רפואה שלמה, או שצריך דוקא ללכת ולבקר בעצמו אצל החולה?
תשובה: מצות ביקור חולים סמכוה חז"ל (בבבא מציעא ל' ע"ב) על הפסוק והודעת להם את הדרך ילכו בה, זו ביקור חולים... ועוד, שעל ידי ביקורו באופן אישי את החולה, הוא מתרשם ומתפעל יותר ממצב החולה, שאינה דומה שמיעה לראיה, ומתעורר לבקש עליו רחמים בכל לבו, וכן אמרו בנדרים (מ' ע"א), כל המבקר את החולה מבקש עליו רחמים שיחיה, וכל מי שאינו מבקר אינו מבקש עליו רחמים. כלומר, שעל ידי ביקורו מתעורר לבקש עליו רחמים שהשי"ת ישלח דברו הטוב וירפאהו... לפיכך נראה שאם יכול ללכת לבקר החולה בעצמו, אינו יוצא ידי חובת המצוה בשלימותה על ידי הטלפון או על ידי מכתב... ורק אם אינו יכול לבקר החולה בעצמו, מוטב לטלפן או לשלוח אליו מכתב לחזקו ולעודדו בדברים.

77) שו"ת חלקת יעקב, יורה דעה ב: קפח

בדבר שאלתו אם יוצאין מצות ביקור חולים בדיבור עם החולה ע"י תלפון, וגם אי יוצאין בכתב להחולה או גם ע"י שליחו - וכת"ה האריך בזה בחריפות ובקיאיות נפלא כיד ד' הטובה עליו - וענותו תרביני לידע גם חוות דעתי בזה.... ולפע"ד נראה ברור דעיקר מצוה אין יוצאין רק כשהולכין לבקר החולה בפניו... וכאמור דזה עיקר מצוה דביקור חולים, ודאי דצריך לכנס לחדרו במקום שהשכינה למעלה מראשותיו.

78) נדרים לח:

מתני'. המודר הנאה מחבירו ונכנס לבקרו עומד אבל לא יושב, ומרפאו רפואת נפש אבל לא רפואת ממון. **גמ'....** מיתבי: חלה הוא נכנס לבקרו, חלה בנו שואלו בשוק.

79) שו"ת מנחת יצחק ב: פד: י'

ב"ה, יום ה' ראה תשט"ז לפ"ק, מנשסתר יצ"ו שוכט"ס לכבוד ידידי הגה"צ מפורסם לשבח ולתהלה חו"פ וכו', מוה"ר שלו יחזקאל שרגא רבין הלבשטאם שליט"א, האדמו"ר מציעשינוב יצ"ו. אחדשת"ה באה"ר, את יקרת מכתבו הגיעני בצירוף קונטרסו הגדול בחו"ב בענין ביקור חולים, וביקש ממני לעיין בכל פרטי הדברים, ולעשות רצונות חפצתי וקיימתי דברי כהד"ג נ"י. ע"ד הנדון אם יוצאין מצוות ביקור חולים בדיבור עם החולה ע"י הטעליפון /טלפון/.

... (ו) ומה שנוגע לענין טעליווישען /טלויזיה/, שכי כת"ה, זה פשיטא דהוי רק כמו בבואה במראה מלוטש, דבודאי לא עלה על דעת שום אדם דיחייב בברכה ברואה מלך בטעליווישען, ועיין בת' ב"צ (חא"ע ח"ב במפתחות סי' י"ג), דכתב שם, דאם יצא אל הפועל מכונת טעלעפאט או טעלעסקאפ /טלסקופ/, אשר יוכל לראות גם צורת המדבר עפ"י פאטאגראפיע, /צלום/ אז יהיה ביותר ניקל, להתיר עשיית שליח לקבלה ע"י המכונה הנ"ל עכ"ל, הרי אז כבר דברו מחדשות הטעלעווישען /הטלויזיה/, ודייק שליח לקבלה, משום דשליח לקבלה מהני אף שלא בפניו, עיין שם בגוף התשובה (אות ה') אולם בנוגע לנד"ד שפיר צדקו דברי כת"ה, דאם יתפתח הטעליווישען לשימוש יחידים כמו הטעליפון /הטלפון/ כהיום ויהי יכולת לראות החולה ולספר עמו, כידבר איש אל רעהו פנים בפנים, בודאי אין צריכים שיראה כל דבר על שיערו האמיתי, ואין נפ"מ אם הוי לי כל דין ראיה, ומה מאד נכון הכרעת כת"ה למעשה, דבפעם הראשונה, בודאי צריכים לבקר בעצמו את החולה, שלא על ידי תליפון, /טלפון/ דבדיבור ע"י התליפון, /הטלפון/ הוא ממשש באפילה ולפעמים דיבורו עוד עליו למעמסה, ורק אחרי שראהו פא"פ ובקי במצב החולה, אז כלפי מה שאמרו רז"ל אפילו מאה פעמים ביום, אז בכל פעם שחוקר ע"י תליפון /טלפון/ להתודע מצב החולה, מקיים בזה מצות ביקור חולים.